

„TÕDE JA ÕIGUS“ 90. TAMMSAARE-PÕHJA TALUST VARGAMÄE MUUSEUMIKS

Maarja Vaino

Tähistamaks teose „Tõde ja õigus“ väärikat juubelit 2016. a on paslik vaadata tagasi ajaloos, et saada teada, kuidas sügaval nõukogude ajal õnnestus taastada Tammsaare hävinud kodutalu suurejoonelise muuseumikompleksina.

Tammsaare-Põhja talu on Eesti kultuuriloos erandliku tähendusega eelkõige seetõttu, et 30. jaanuaril 1878 sündis seal kirjanik Anton Hansen, kes võttis kodutalu nime endale hiljem kirjanikunimeks. Tammsaare nimi rändas oma algsest paigast üle Eesti paljude kohtade (ennekõike tänavate) tähistajaks, ent päris Tammsaare-Põhja talu sai tuntuks hoopis Vargamäena.

1926. a ilmunud Anton Hansen Tammsaare „Tõe ja õiguse“ esimene osa muutus kiiresti lugejate lemmikuks. Juba samal aastal hakkas autor saama lugejakirju, kus tunti huvi, kus asub kirjaniku kodutalu ja romaani sündmuste protopaik Vargamäe. Järgmise aasta maikuus võtsid esimesed „palverändurid“ jalge alla tee Tammsaare-Põhja tallu, mille peremees oli tollal Antoni vanem vend August Hansen.

Külalisi huvitasid nii tülikraavid kui ka Jussi kuusk ning peagi ilmusid välja kohalikud, kes teadsid täpselt, kus need paigad asuvad, ehkki kirjanik oli kinnitanud, et mõtles need välja. Nii kujunes 1930. aastail Tammsaare-Põhja talust omalaadne kultuuriline kultuspaik, kus ilukirjandus ja reaalsus hakkasid segunema.

VÄIKE MUUSEUM JA SUURED PLAANID

1945. a tabas Tammsaare-Põhja talu tulekahju, milles ainsa hoonena säilis ait. Et neil aastail oli Tammsaare loominguga saatus ja sobivus nõukogude kirjanduskaanonisse alles lahtine — Soomes olid tema teosed lühikest aega lausa keelatud nimekirjas¹ —, jäi kirjaniku sünnipaik esialgu üsna hooletusse.

Aastal 1948 võeti vastu otsus hakata välja andma A. H. Tammsaare „Valitud teoseid“ ja 1950. a teisel poolel otsustati rajada tema venna August Hanseni ehitatud elumaja teisele korrusele² Tammsaare memoriaalmuuseum. Kahtlemata on selle otsuse sündimises suuri teeneid Tammsaare-uurijatel Helene Siimiskeril ja Eerik Tederil, kes kogusid tema kohta vaatamata raskustele mälestusi ja muud ainet.

30. jaanuaril 1958 ehk Tammsaare 80. sünniaastapäeval muuseum avatigi. 1963. a muudeti nimi A. H. Tammsaare Muuseumiks.

1964. a sai vana ait uue rookatuse, ehitati katus Tammsaare sünnimajast säilinud ahjuvarele ja piirdeaed

territoriumile. Kolm aastat hiljem teeb Paide Rajooni Töörahva Saadikute Nõukogu Täitevkomitee ENSV Kultuuriministeeriumile ettepaneku töötada välja muuseumi territooriumi laiendamise ja hoonekompleksi suurendamise plaan. Vabariiklik Restaureerimisvalitsus koostab Järvamaa Metsamajandi tellimisel hoonete ehitamiseks põhjalikud projektid. Projekti ajaloolise õiendi autorid on teaduslik töötaja Kaur Altho, peainsener Rein Parts ja peaspetsialist arhitektuuri alal Ago Lüüs.

Hoonete ja kompleksi taastamisel kasutati palju kirjaniku noorema õe Marta Hanseni mälestusi. Rehielamu mõeldi igati uuenduslikult läbi. Näiteks oli sinna planeeritud põrandaküte ja töötajate mälestuste kohaselt olevat see pärast valmimist vähemalt mõnda aega ka töökorras olnud.

Projektidest võib näha, et algse plaani kohaselt taheti muuseumi laiendada ka Tammsaare-Lõuna tallu (Sikenbergide ehk Pearu talu) ning ehitada töötajate elukohaks üles metsamajandile kuulunud rehielamu ja talu laut. Muuseumile oli planeeritud kolm hobust, vedruvankrid ja saanid.

TAASTAMISTÖÖD ALGASID VAEVALISELT, KUID LÕPPESID EDUKALT

Plaanid olid uhked, ent kirjadest nähtub, et 1970. aastate alguses oli muuseum üsna kehvast ja unustatud seisus. Tagantjärele ei ole enam võimalik kindlaks teha, kes olid need, kelle eestvedamisel hakati remontima ja hooned taastama. Helene Siimisker on avaldanud arvamust, et üks võtmeisik oli metsamajanduse ja looduskaitsese ministri Heino Teder, kelle saavutuseks oli ministeeriumide koostöö ja taastamise fond. Hoonete ehitamist rahastasid paljud Paide rajooni kolhoosid. Raha koguti ka teistelt asutustelt ja abistati vabatahtliku tööga.

Vana rehetare eeskujul taastatud uus hoone sai nurgakivi 1973. a ja sarikapidu peeti kahe aasta pärast. Järgnevatel aastatel jooksul teostati suuremahulised tööd: taastati Tammsaare-Lõuna talu rehielamu, garaaž ja kelder said eterniitkatuse, korda tehti Tammsaare-Põhja kõrvalhoonete katused, remonditi ait, rehetarre ja sauna ehitati ahjud ning 1976. a juuniks valmisid Tagapere hoonete rookatused.

Juulis 1977 paigaldati rehetarre teadusliku töötaja Asko Söödi märkmete põhjal valminud ekspositsioon — lähenes ju 1978. a 30. jaanuar ehk A. H. Tammsaare 100. sünniaastapäev! Taastatud kompleks (uuesti ehitatud

(1)

(2)

(3)

(4)

(1) Pooleliolev rehielamu 1977. a suvel. Fotod A. H. Tammsaare Muuseum Vargamäel (2) Ehitusmehed palgitöödel, vasakult Jaan Jürge ja Eino Kesa (3–4) Muuseumi avamine 29. jaanuaril 1978. Fotod A. H. Tammsaare majamuuseum

(5)

(5) Muuseumi esimene ekspositsioon. Foto A. H. Tammsaare Muuseum Vargamäel

rehielamu, karjalaut, saunikute eluhooned ja piiriaiad) avati koos talu ümbritsevasse rabadesse rajatud matkaradadega 29. jaanuaril 1978. Muuseumi avamisest sai sündmus: esimesel aastal külastas paika 33 007 inimest.

Päev hiljem, 30. jaanuaril, avati Tallinnaski uus muuseum: A. H. Tammsaare Memoriaalmuuseum asub kirjaniku viimases kodus, kus ta kirjutas ka oma 1930. aastate teosed.

Tammsaarele kahe muuseumi avamine ja tema loomingu au sees hoidmine pealesurutud ideoloogilisest tõlgendusest hoolimata oli eestlastele suur rahvuslik võit. Sellega säilitati selge side sõjajärgse Eestiga ja hoiti oma klassik lugemislual. Paradoksaalselt jäi Tammsaarele aga põhjusel, et temast räägiti nõukogude ajal nii palju, natuke külge ka nõukogude klassiku märk. Seepärast oli 1990. aastatel tema mõlemas muuseumis pigem vaikne ja vaene aeg.

Albus asuv muuseum avas uue püsinäituse pärast suuremat remonti 2009. a. Kui uue sajandi alguses oli sealne külastatavus kahanenud 6000 inimeseni aastas, siis menud teatriprojektid ja muud sündmused on toonud selle taas eestlaste lemmikpaikade hulka. Aastal 2008 käis muuseumis juba 23 108 inimest.

Kui Tallinna muuseumi tullakse sagedamini otsima inimest kirjaniku loomingu taga, siis Tammsaare-Põhja tallu minnakse ka praegu rohkem Vargamäe pärast. Siin on üheskoos nii olustikuline reaalsus, nagu põllud ja hoo-

ned, kui ka kujutluslik kirjanduslik reaalsus, mis on kättesaadav ainult neile, kes on lugenud „Tõde ja õigust“.

Muuseum kinnistas Vargamäe ka oma nimes: alates 2002. a kannab kompleks nime Sihtasutus A. H. Tammsaare Muuseum Vargamäel.

¹ Vaino, M. Tammsaare muutmine nõukogude kirjanikuks. – Uurimusi 1940. aastate eesti kirjandusest. Tallinn: EKSA, 2011, lk 129–130.

² Praegu asuvad seal kontoriruumid ja muuseumi kogud. Esimesel korrusel avati 2009. a uus püsinäitus.